

**EVLIYA ÇELEBİ’NİN (17. YÜZYIL) “İKLİM” ANLAYIŞI VE
SEYAHATNAME’DE BELDELERİN İKLİMİ**
*“Climate” Concept of Evliya Çelebi (17th Century) and the Climate of
the Locations in the Seyahatname*

Yrd. Doç. Dr. Adnan Doğan BULDUR
N. Erbakan Ün., A. Keleşoğlu Eğitim Fak., Coğrafya Eğt. A.B.D.,
abuldur@konya.edu.tr

ÖZET

Gezi notları ve gezi anılarından oluşan seyahatnameler, ilgili zaman ve yerler hakkında bizlere ayrıntılı bilgiler verirler. Evliya Çelebi’nin yazdığı Seyahatname, kültür tarihimiz için son derece önemlidir. Özellikle 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin hakim olduğu alanların tarihi, kültürü, dili, dini, mimarisi, etnik yapısı ve coğrafyası hakkında bilgiler verir.

Bu araştırmada, 10 cilt halinde yazılan Seyahatname’nin Yapı Kredi Yayınları’ndan çıkan “Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmadan)” adlı eser temel alınmış, o dönemde dünyanın iklim bölgeleri ile Evliya Çelebi’nin gezip gördüğü beldelerin iklimleri hakkındaki bilgiler taranmıştır.

Seyahatname’ye göre yeryüzü, birinci, ikinci, üçüncü... şeklinde yedi iklim bölgesine ayrılmıştır. Bu, aslında bir iklim tasnifinden ziyade bir bölgesel coğrafya çalışmasıdır. Beldeler gibi, dağların, nehirlerin ve ülkelerin yeryüzündeki dağılımı yapılırken hangi iklim bölgesinde olduğu vurgulanmak suretiyle bir çeşit konum belirlemesi yapılır. Mesela bir beldenin hangi iklim bölgesinde olduğu, çoğunlukla oranın hangi enlemde, uzun gün ve gecesi, saat ve derece olarak ifade edilir ve bir çeşit matematiksel konum tarifi yapılır.

Seyahatnamede her bir iklim bölgesinin genel iklimsel özellikleri ve beldelerin iklimleriyle ilgili bilgilere rastlanır. Beldelerin iklimleri hakkındaki bilgilere bazen “havasılıktır”, “sıcaktır” veya “soğuktur” şeklinde doğrudan ulaşılabileceği gibi, bazen de yağmur duasına çıkılması veya sarnıçların varlığından bahsetmesi gibi dolaylı da ulaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, iklim

ABSTRACT

Travel books, consisting of travel notes/logs and memories, give us detailed information about the relevant time and place. Seyahatname, the travelbook of Evliya Çelebi, is an important literary work within the Turkish

Culture. It provides information about the history, culture, language, religion, architecture, ethnic structure, and geography of the places under the Ottoman dominion during the 17th century.

The present study was based on "Evliya Çelebi Seyahatnamesi in Contemporary Turkish" by Yapı-Kredi Publications (Topkapı Palace Library, Writing enumerated Bağdat 304)" of the Seyahatname written originally in 10 volumes. The concept of climate, climate regions of the world and the climate of the places visited by Evliya Çelebi were analyzed.

According to Seyahatname, the world is divided into seven climate regions as the 1st, 2nd, 3rd, 4th, 5th, 6th, and 7th based on the regions. The climate zone of, mountains, rivers, locations are to be stated while mentioning the localisation of countries in the world and thus determining their geographical positioning. For example, while determining the climate zone of an area, the latitude, longest day/night time, hour and degree are taken into consideration and thus a kind of mathematical positioning is made.

In Seyahatname, the travelbook of Evliya Çelebi, information about the climatic features of each climate zone and the areas visited are given. Sometimes information about the climate of the town is directly given "the weather is warm", "hot" or "cold" or indirectly through information provided such as the existence of cisterns or people went out of town to pray for rain.

Keywords: *Evliya Çelebi, Seyahatname. climate*

1. GİRİŞ

Seyahatnameler, ilgili zaman ve yerler hakkında günümüz insanlarına ayrıntılı bilgi veren gezi notları ve gezi anılarından oluşurlar. Tarih, sosyoloji, kültür, teoloji, etnoloji, sosyal antropoloji, hukuk, felsefe ve coğrafya gibi çok farklı disiplinlere ait bilgiler içeren seyahatnameler, yazıldıkları döneme ait bilgiler içerir. Fakat, bu bilgilerin ilmi değerleri ortaya konulurken son derece dikkatli olunması gerekir. Çünkü bunların yazan kişilerin şahsi görüşlerini içeren subjektif bilgiler olabileceği de gözönünde bulundurulmalı ve doğruluğu diğer kaynaklardan kontrol edilmelidir.

Seyahatnamelerin kültür tarihimizde çok önemli bir yeri vardır. Anadolu, çok eski bir yerleşim yeri olması ve kendine mahsus özelliklerinin var olması sebebiyle eski çağlardan beri seyyahların ilgisini çekmiştir. Birçok seyyah Anadolu'yu değişik amaçlarla da olsa gezmiş, izlenimlerini ve gördüklerini kaleme alarak seyahatnameler

EVLİYA ÇELEBİ’NİN (17. YÜZYIL) “İKLİM” ANLAYIŞI VE SEYAHATNAME’DE BELDELERİN İKLİMİ

oluşturmuşlardır. Seyahatname yazan gezginlerin bazıları devlet görevlisi, bazıları gezmeye ve yeni yerler görmeye meraklı olanlar, bazıları ise bilimsel araştırma yapmak üzere gezen bilim adamlarıdır (Baykara, 2013). Bu seyyahların büyük bir çoğunluğu yabancıdır ama yerli seyyahlar da yok değildir. Bu yerli seyyahların içinde en ünlüsü hiç kuşkusuz Evliya Çelebi’dir. Yazdığı 10 ciltlik “Seyahatname”si ile büyük bir kısmını gezdiği 17. yy Osmanlı Devleti topraklarının adeta resmini çekip günümüze ulaştırmıştır (Buldur, 2015).

Evliya Çelebi ömrünü adeta seyahate adanmış, yeni yerler gezip görebileceği her fırsatı değerlendirmiş, bazen haber getirip götüreren bir ulak olarak, bazen bir devlet görevlisinin maiyeti olarak, bazen gâza yapan bir asker olarak, çoğu zaman da sırf merakından dolayı, o zamanın bilinen coğrafyasının büyük bir kısmını gezmiştir. Bu gezileri esnasında gezip gördüğü yerler hakkında etraflıca bilgiler vermiştir.

Seyahatnamede kullandığı anlatım tarzı, zaman zaman fantastik bir takım masallara ve abartılara kaçsa da (Aksoy ve İskit, 1962, s.7-8) dil ve üslup oldukça sadedir. Hatta o kadar güzel ve orijinaldir ki Evliya Çelebi’nin 17. yüzyılın Dede Korkud’u olduğu söylenir (Atsız, 1971, s.VII). Gezdiği beldelerin tarihleri, dinî özellikleri, edebiyatları, mimari özellikleri, sosyal yaşantıları, lengüistik, ekonomik ve kültürel özellikleri ile coğrafyası hakkında kendine özgü üslubuyla, bıkip usanmadan sürekli bir şeyler yazmıştır.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde gezip gördüğü yerlerin coğrafyasından bahsederken, beldelerin iklimlerine de değinmiştir. Mesela, Antakya’nın havasının “tatlı ve yumuşak”, Kemah’ın havasının “ılıman”, Trabzon’un kışının sert olmadığını “gayet yumuşak ve ılık” olduğunu, buna karşılık Erzurum ve Bolu-Gerede’nin soğğunun dillere destan olduğunu anlatmıştır. Ayrıca sebep-sonuç ilişkisi içinde akarsu ve göllerin iklimleri ılımanlaştırdığı tespitinde bulunmuştur.

İklimlerden bu şekilde bahsettiği gibi ayrıca Evliya Çelebi, yeryüzünü 7 iklim bölgesine ayırır. Bu durum çağdaş bir iklim tasnifinden ziyade yeryüzünün, bölgesel coğrafya anlamında bir bölümlendirilmesidir. Çünkü, dağların, ülkelerin ve beldelerin hangi iklimde yeraldığını belirtmesi, aslında enlemsel olarak konum belirtmek amacıyla. Nitekim beldenin kaçınıcı iklimde yeraldığını yazmasından sonra, çoğunlukla hemen arkasından uzun gün ve gecesinin süresini,

enlemine derece ve dakikasıyla belirtip bir çeşit matematik konum tarifi yapar. Ayrıca her bir iklimin başlangıç-bitiş enlemini vermesi ve kendi ifadesiyle “İklim saydıkları o şeydir ki, usturlab ilmi ile doğudan batıya, mesela bir çizgi çekilmiştir, o çizginin üzerinde bulunan şehirlerin hepsi bu arzda ve günde bulunmuştur” demesi, kastının matematik konum belirlemesi olduğunu gösterir.

Evliya Çelebi, bazı eski kaynaklara hakimdir. Çünkü beldelerin ikliminden bahsederken sık sık eski kaynaklara atıfta bulunmaktadır. Anlaşılan, dünyanın 7 iklim bölgesine ayrılması ve bunun bir konum belirlemesi olduğu, 17. Yüzyıl alimleri arasında yaygın bir anlayıştır.

Bu çalışma hazırlanırken, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin özellikle günümüz Türkçesi ile 10 cildinin de tüm çevirisi olan Yapı Kredi Yayını “Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmadan)” adlı eser temel alınmıştır. Aksi belirtilmedikçe dip not olarak verilen örneğin 5/1, s.100 şeklindeki kısaltılmış dipnot, 5.Cilt/1.Kitap, sayfa 100 anlamına gelir ve bu dip not, yukarıda ismi-yayınevi belirtilen bu esere aittir.

1.1. Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi

Evliya Çelebi 1611 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ne zaman vefat ettiği bilinmemekle beraber, yaygın kanaat 1682'den sonra fazla yaşamadığıdır. Fakat bazı kaynaklarda doğumu için 1614, ölümü için 1683 yılını zikredenler de vardır (Eren, 1960, s.1)

Fetihden sonra Kütahya'dan gelip İstanbul'a yerleşmiş bir ailenin çocuğudur. Babası, Derviş Mehmet Efendi, sarayda kuyumcubaşısıdır. Annesi tarafından Melek Ahmet Paşa ile akrabadır (Parmaksızoğlu, 1968-Baysun, 1988).

Evliya Çelebi, küçüklüğünden itibaren çok iyi bir eğitim aldı. Kültürlü bir kişi olan babasından, duvar ve tavan süslemeleri sanatı olan hakkâklık ile hat ve tezhip gibi sanatları öğrendi. Şiir yazdı ve müzikle ilgilendi. Kuran'ı ezberledi, hafız oldu. Rumca, Arapça ve Farsça öğrendi. Enderun'da 4 yıl okuduktan sonra dayısı Melek Ahmet Paşa'nın aracılığı ile sarayda IV. Murat'ın hizmetine girdi. 1639 da saray hizmetinden ayrıldı. Ama onun en önemli özelliği bitmek tükenmek bilmeyen seyahat aşkı, farklı yerleri ve kültürleri öğrenme isteği idi.

EVLIYA ÇELEBİ'NİN (17. YÜZYIL) "İKLİM" ANLAYIŞI VE SEYAHATNAME'DE BELDELERİN İKLİMİ

Daha 19 yaşında seyahat etmeye İstanbul ve çevresinden başladı (Baysun, 1988-İlgürel, 1995).

Seyyah olmasını gördüğü bir rüyaya bağlar. Rüyasında Hz. Peygamber'i görür ve "Şefa'at ya Resul Allah" diyeceği yerde heyecandan dili sürçer ve "Seyahat ya Resul Allah" der. Bunun üzerine Evliya Çelebi, seyahatlerine başlar, aynı zamanda gezip gördüklerini yazar (Danışman, 1969-Çelik Şavk, 2011).

Böylece 10 ciltlik "Seyahatname" ortaya çıkmıştır. O dönemde bütün Osmanlı Devleti'nin sınırlarının neredeyse her yeri Evliya Çelebi tarafından gezip dolaşmış ve kayda alınmıştır. Yer yer yapılan abartmalara ve hayal ürünü olaylara rağmen kültürümüzün temel kaynaklarından olan Seyahatname adeta, 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı günümüze yansıtan bir ayna görevi yapmıştır.

Seyahatnamenin I. cildi İstanbul'a ayrılmıştır. İstanbul'un kuruluşundan o güne kadar geçen tarihi, kuşatmaları ve fethi, han, hamam, kervansaray, imâret, hastane, câmi, medrese, mescit, türbe vs gibi tarihi yapılar, tarihî kişiler, İstanbul esnafı ve sanatkarları birinci ciltte yer almaktadır.

II. ciltte Bursa, Osmanlı Devletinin kuruluşu, Osmanlı Sultanları, İzmit, Bartın ve Amasra'dan itibaren Trabzon'a kadar bir çok belde, Karadeniz, Gürcistan, Abaza diyarı, Girit seferi, Hanya Kalesi'nin fethi, Bolu, Düzce, Gerede, Amasya, Niksar, Erzurum, Erzincan ile Şebinkarahisar, Merzifon ve Çorum hakkında bilgi verilir.

III. cilt Üsküdar'dan başlar. İznik, Eskişehir, Konya, Ulukışla, İskenderun ve Antakya'ya kadar bir çok Anadolu beldesi hakkında bilgi verildikten sonra, Hama, Humus, Şam, Yafa, Lût Gölü, Gazze ile devam edip, ardından dönüş yolunda, Kayseri, Sivas, Muş, Arapkir, Harput ve Bingöl anlatılır. Ayrıca bu ciltte Rumeliye geçip, Burgaz, Pravadi, Şumnu, Rusçuk, Niğbolu şehirleriyle Özi, Köstence, Filibe, Tatar Pazarcığı, Sofya, Edirne etraflı şekilde tasvir edilir.

IV. ciltte İstanbul'dan Van'a, oradan İran ve Irak'a geçişi ve yol güzergâhı üzerindeki Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Ahlat, Van, Tebriz, Hemedan, Kirmanşah, Bağdat, Kufe, Musul gibi bir çok şehir ve kasaba hakkında bilgi verilir.

V. cilt İran ve Irak dönüşü Siirt'e ulaşan, İstanbul'a dönerken Tokat'a uğrayan Evliya Çelebi'nin yol güzergâhında gördüklerini anlatmasıyla başlar. Ayrıca bu ciltte Doğu Avrupa, Balkanlar ve Trakya'da yeralan bir çok belde ile İstanbul'a döndükten sonra IV. Mehmed ile çıktığı Anadolu seyahati ve Celâli reisi Abaza Hasan Paşa ile ilgili olaylar anlatılır.

VI. ciltte, Sırbistan, Macaristan ve Romanya'daki Temeşvar, Mohaç, Budin, Uyvar, Estergon, Belgrad, Mostar, Zigetvar ve Kanije gibi kale ve şehirler ayrıntılı bir şekilde konu edilir.

VII. cilt Viyana'ya gidiş, Viyana'nın ve kalesinin tasviri, Macaristan, Eflak, Boğdan, Kazak vilâyeti, Kırım, Dağıstan, Kafkas kavimlerinin dil, örf ve âdetlerine ayrılmıştır.

VIII. ciltte Azak'tan Kefe, Bahçesaray, Kılburun, Akkirman, İsmail, Babadağı, Hasköy ve Edirne yoluyla İstanbul'a dönüş; ayrıca Girit seferine katılıp bugünkü Arnavutluk ve Yunanistan'a ait bir çok yerleşim yeri hakkında bilgi verilip, Edirne üzerinden İstanbul'a dönüş yer alır.

IX. ciltte İstanbul'dan Mekke ile Medine'ye kadar uzanan güzergâhta Batı Anadolu'da Kütahya, Afyon, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla, Ege Adaları ve Güney Anadolu'da Antalya, Alanya, Karaman, Adana, Maraş, Antep gibi şehirler ile Suriye'de Halep, Lazkiye ve Şam gibi şehirler anlatılır.

X. cildin tamamında Mısır anlatılır. Mısır'a yakın bölgeler, Nil Nehri, Sudan, Habeşistan, Cibuti, Kenya ve Tanzanya da burada ele alınır (İlgürel, 1995, s.529-533 ve Çelik Şavk, 2011, s.17-20).

1.2. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde "Coğrafya"

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde gezip görülen yerlerin tarihi, kültürü, mimarisi, sosyolojisi, filolojisi, etnolojisi gibi bir çok konular hakkında ayrıntılı bilgilere rastlanıldığı gibi oraların coğrafyası ile ilgili de bol miktarda bilgi bulunur ve genel olarak betimsel veya tasvirî bir anlatım yöntemiyle anlatılır.

Bir ülke veya beldeyi tanıtırken bazen oranın coğrafi konumunu, özellikle de özel konumunu yapar. Fizikî coğrafyası olarak oranın "yüce" dağlarını, "mümbit" ovalarını, "billûr" akarsu ve pınarlarını, "derin ve

mavi” göllerini, “zümrüt” ormanlarını ve zengin bitki örtüsünü; havasının “hoş ve latif” olduğunu veya soğğunun sert olduğunu yani iklimini anlatır. Bir beldenin kuruluş yerinden, tarihçesinden, isminin nerden geldiğinden, nüfusu ve etnik yapısından bahsederken aslında beşeri coğrafya özelliklerini; tarım ürünlerinden, hayvancılığın, esnafından, tüccarlarından, el sanatlarından, çıkarılan madenlerinden, kısaca gelir ve geçim kaynaklarından bahsederken de ekonomik coğrafya özelliklerini anlatır. Farklı yerlerin farklı yeme-içme, giyim-kuşam ve yaşam biçimlerini anlatırken de aslında kültürel coğrafyaya değinir.

Coğrafya ile ilgili doğrudan elde edilen bu bilgilerin yanı sıra bazen de anlatılan şeylerden, oraların coğrafi özelliklerine ait bazı çıkarımlarda da bulunulabilir. Mesela, gezip gördüğü yerlerin tarım ürünlerinin bol ve çeşitli olması iklimi ve toprak yapısı hakkında da dolaylı bilgi verir. Halkının zengin ve müreffeh olması veya bilim ve sanatta ileri düzeyde olması, beldenin ekonomik hayatının canlı olduğunun göstergesi olur. Yağmur duasına çıkılması, evlerde sarnıçların varlığı, iklimin bazı dönemlerde kurak geçtiğinin göstergesidir.

2. SEYAHATNAME’DE BELDELERİN İKLİMİ

Seyahatname’de öncelikle yeryüzü birinci, ikinci, üçüncü iklim... şeklinde yedi iklim bölgesine ayrılmıştır. Dünyanın yedi iklim bölgesine bölünmesi “*bu yeryüzünü eski hakîmler 7 iklim olarak bölmüşlerdir*” şeklinde “*eski hakîmler*”e dayandırmaktadır (Kahraman ve Dağlı, 2011, 10/2, s.589). Ama her bir bölgenin iklimsel özellikleri tek tek sıralanmamıştır. Beldeler anlatılırken çoğu kez o beldenin kaçınıcı iklimde olduğundan da bahsedilmiş ve bazı iklim özellikleri sıralanmıştır. Bundan yola çıkarak her bir iklim bölgesinin iklim özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunulabilir.

Aslında Seyahatname’de yeryüzünün 7 iklim bölgesine ayrılması, bildiğimiz manada bir iklim tasnifinden ziyade, esas itibarıyla dünyanın coğrafi manada bir bölümlendirilmesidir. Dağlar, nehirler, ülkeler ve beldeler gibi çeşitli coğrafi unsurların yeryüzündeki dağılımları yapılırken, onların hangi iklim bölgesinde olduğu vurgulanmak suretiyle bir çeşit konum belirleme yapılır. Meselâ, dağların yeryüzünde dağılımını yaparken her bir iklim bölgesindeki dağ sayısı verilmiştir. Ayrıca, herhangi bir beldenin hangi iklim bölgesinde olduğu ifade edilirken, çoğu zaman hemen arkasından oranın enlemi, uzun günü ve

gecesi, saat ve derece olarak belirtilmek suretiyle bir çeşit matematiksel konum tarifi yapılır. Evliya Çelebi, kendi ifadesi ile “*İklim saydıkları o şeydir ki, usturlab ilmi ile doğudan batıya, mesela bir çizgi çekilmiştir, o çizginin üzerinde bulunan şehirlerin hepsi bu arzda ve günde bulunmuştur*” diyerek (10/2, s.590), beldelerin iklimi ve gün uzunluğu ile aslında matematiksel konumu kastettiği anlaşılır. Nitekim İstanbul için, “*Eski hakîmler İstanbul’u altıncı iklimde yazmışlar ama irtifada arz-ı beledî ve uzun günü beşinci iklimin sonundadır. Zira Konstantiniye toprağı 43 derecedir, 15 dakika ve uzun günü 15 saat olduğu güneş gibi açıktır*” (10/2, s.593) şeklindeki ifadesi, İstanbul için “arz-ı beledî” yani enlemsel olarak yer tayini yapmak istemesindedir.

Nail Tan, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Folklorik Dizin Denemesi” adlı çalışmasında Seyahatname’de iklim bilgileri için “Halk Meteorolojisi, coğrafya” başlığı altında “Şehir ve kasabaların dünyanın neresinde olduğu ile ilgili bilgiler, iklim yorumları bu bölümdedir” şeklinde açıklama yapmıştır (Tan, 1974, s.15).

Evliya Çelebi yine iklim bölgelerini esas alarak Osmanlı’nın hakim olduğu alanların büyüklüğünü ve coğrafi konumunu ortaya koyar. “*Osmanlı’nın 7 iklimde hissesi vardır*”. Ona göre Osmanlı birinci iklimde olan Mısır’a hâkimdir, Mısır’ın da güney kısımlarında “*Mısır’ın da hükmü olan, hatt-ı istiva*” denilen ekvator vardır. “*Yedinci iklimde Osmanlı’nın hükmü, Özdemiroğlu Osman Paşa’nın vardığı Edil (İdil-Volga) Nehri kenarındır*”. Dolayısıyla “*Osmanlı 7 iklime hükmeder ki hiçbir güçlü padişaha hâlâ nasip olmamıştır*” (7/2, s.697).

İklim bilgilerini “*Hakîm Batlimos’a göre*” diyerek genellikle Batlamyus’tan faydalandığını belirtir (10/2, s.906 ve Çevik, 1985). Fakat “*Beldenin iklimi: Ali Kuşçu’ya göre...*” (Van’ın iklimini anlatırken) (4/1, s. 269), “*Kurtubî Mesâlik’inde yazmış ki, Birinci İklim:...*” (10/2, s.592) veya “*Eflâtun-i İlâhî sözüne göre Budin Şehri beşinci iklimin sonunda bulunup...*” (6/1, s. 331) diyerek başka kaynaklara da atıfta bulunur.

Özellikle Seyahatname’nin 10. cildinde iklim bölgeleriyle ilgili ayrıntılılar vardır. Evliya Çelebi burada öncelikle dünyadaki yedi iklimin her birinin matematiksel konum olarak dağılımını yapar (10/2, s.590-591). Buna göre birinci iklim için “*Birinci iklimin arzı 12 derece ve 40 dakikadır*”, ikinci iklim içinse “*ikinci iklimin arzı 20 derece, 27 dakika ve uzun günü 13 saat ve 15 dakika ola. Bu ikinci iklimin ortası*

EVLIYA ÇELEBİ’NİN (17. YÜZYIL) “İKLİM” ANLAYIŞI VE SEYAHATNAME’DE BELDELERİN İKLİMİ

makamdır ki arzı 24 derece, 40 dakika ve uzun günü 13 saat ola” (10/2, s.590) şeklinde yazmıştır. Böylece yedi iklimin enlem dereceleriyle uzun günlerini sıralamıştır.

Her bir iklim bölgesinin başlangıç ve bitiş enlemiyle, bu enlemlerin uzun günleri, iklim bölgesinin ortasının enlemi ve ortasının en uzun gün süresi Seyahatname’de verilen bilgiler ışığında tarafımızdan tablolandırılmıştır (Tablo 1). Ayrıca, bu tablo ışığında her iklimin başlangıç ve bitiş enlemi o dönemin bilinen dünyası üzerine işlenerek haritalandırılmıştır (Harita 1).

Evliya Çelebi’ye göre, birinci iklimin güneyinde, Habeş toprağı sınırında, Portekiz’in egemenliğinde bir iklimlik yer daha vardır. Ama “sıcaktan şenlikli olmamak ile iklim sayılmamıştır” (10/2, s.590).

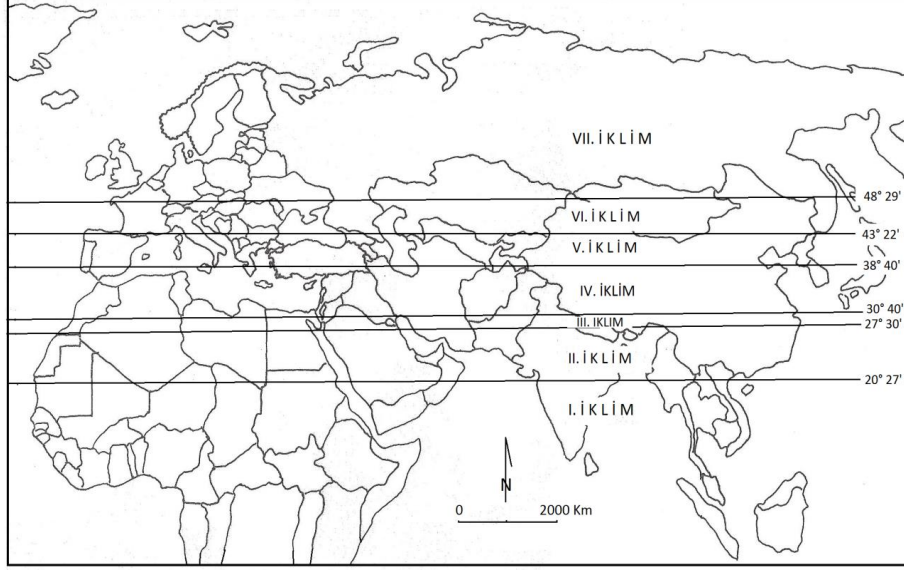
Tablo 1: Evliya Çelebi’ye göre İklİmlerin başlangıç ve bitiş enlemiyle, bu enlemlerin uzun günleri, iklim bölgesinin ortasının enlemi ve en uzun gün süresi

İklİm Bölgesi	Başlangıç/ Bitiş Enlemi	Başlangıç ve Bitiş Enleminin Uzun Günü	İklİm Bölgesinin Ortası	İklİm Bölgesinin Ortasının Uzun Günü
VII. İklİm	48° 29’	21 Saat	48° 19’	21 Saat, 15 dakika
VI. İklİm	43° 22’	15 saat, 15 dakika	45° 13’	16 saat, 30 dakika
V. İklİm	38° 15’	15 saat	41° 15’	15 saat, 30 dakika
IV. İklİm	30° 40’	14 Saat	36° 22’	14 saat, 30 dakika
III. İklİm	27° 30’	13 Saat, 45 dakika	32° 37’	14 saat, 15 dakika
II. İklİm	20° 27’	13 Saat, 15 Dakika	24° 40’	13 saat
I. İklİm	Ekvatorün güneyine kadar iner 12° 40’		16° 37’	13 saat

Yedinci iklimin ötesinde de, yine bir iklimlik yer daha vardır. “Yeni Dünya’nın seyyahı ve Eski Dünya’nın gezgini olan Hekim Padre adlı kefare ki **Fütihata** lafzı tarihinde, ... Moskov diyarının doğu ve kuzey tarafı arasında (şiddetli kış ve gecesi bir saat, gündüzü 23 saat olan) bir iklimlik yer daha bulmuştu” diyerek (7/2, s.696-697), kutup çevresinde bir başka iklimden bahseder.

Ayrıca, kutup dairesinin içinde kalan yerler için “buralarda asla akşam olmazmış, hemen bir karanlık hava olup sabah olurmuş, ama

güneş de zemine ve halka tesir etmez imiş. O yüzden asla ekinleri olmayıp hep hayvan etleri yerler imiş” der. Ayrıca buraların boş olması dolayısıyla iklim bölgelerinin içinde sayılmadığını söyler (7/2, s.738).

Harita 1: Evliya Çelebi'ye göre iklimlerin başlangıç ve bitiş enlemlerinin haritada gösterilmesi

Volga boylarında yaşayan Kalmıklar'dan bahseden Çelebi, bu kavmin dini inanış gereği 50-60 yılda bir kendi kutsal mekânlarını ziyaret etmek için “gecesi olmayan hep gündüzü olan” bir yere gittiklerini yazar. Bu meçhul ve kutsal mekân “Kaf Dağı”ndadır ve “Kaf Dağı'na giderken Karanlık Vilâyeti'nde Karanlık Denizi üzerinde buz deryasını geçerek 3 ayda öte tarafta yine aydınlık dünyaya çıkarlar” (7/2, s.728) diyerek kutup dairesi içindeki Kalmıklar'ın bir seyahatini bildirir.

Evliya Çelebi, ayrıca her bir iklim bölgesinin enini boyunu da belirtir. Mesela birinci iklimin doğu-batı doğrultusunda boyu 1250 fersah , kuzey güney doğrultusunda ise eni 190 fersah'tır. 1 fersah yaklaşık 5,7 km olduğuna göre birinci iklimin boyu 7 bin km'den, eni ise 1000 km'den fazladır (Tablo 2).

Ayrıca her bir iklim bölgesinde yeralan büyük dağ, büyük nehir ve şehir sayılarını da verir. Verilen bilgiler ışığında oluşturulan ikinci bir tabloya göre, birinci iklimde 20 büyük dağ, 30 büyük nehir vardır. 1000

EVLYA ÇELEBİ'NİN (17. YÜZYIL) "İKLİM" ANLAYIŞI VE SEYAHATNAME'DE BELDELERİN İKLİMİ

şehir bulunur ve bunun 50 tanesi büyük şehirdir. Umman, Aden, Hadramut, Merakeş, Sudan birinci iklimde yer alır (Tablo 2).

İkinci iklim bölgesinde 2000 şehir vardır ve bunun 50'si büyük şehirdir. Basra, Mekke, Medine buradadır.

Üçüncü iklim bölgesi, doğu batı doğrultusunda en uzun bölgedir ve 3000 şehir ile en fazla şehir sayısı bu bölge için verilir. Üstelik bunun 200 tanesi büyük şehirdir. 22 tane büyük nehir vardır ve en büyüğü Nil'dir. Kandahar, Kabil, Şiraz, Nişabur, Bağdat, Basra, Şam, Hama, Humus, Beytül Mukaddes, Dimyat, İskenderiye, Endülüs, Kurtuba gibi şehirler üçüncü iklimdedir.

Dördüncü iklim bölgesinin 2700 fersah boyu, 102 fersah eni vardır. Buranın toplam şehir sayısı verilmemiştir ama, Horasan, Semerkand, Belh, Buhara, İsfahan, Hamedan, Nişabur, Nihavend, Musul, Urfa, Birecik, Malatya, Halep, Kayseri, Antakya, Adana, Tarsus, Silifke, Kıbrıs, Girit, Korsika, Portakal (Portekiz), İspanya, Ceneviz, Fransa kıyıları bu bölgeye girer.

Beşinci iklim bölgesinin boyu 2250 fersah ve eni 102 fersaktır. 30 büyük dağ ve 15 büyük nehir bulunur. Var olan 1040 şehrin 700'ü büyük şehirdir. Çin, Hoten, Ermenistan, Buhara, Semerkand, Taşkent, Kirman, Karaman, Antalya, Budin, Estergon ve Belgrad bu iklim bölgesine girer. Almanya kıyılarında son bulur.

Altıncı iklim bölgesinin boyu 2380 fersah ve eni 90 fersaktır. 11 büyük dağı vardır ve bu dağların en yükseği Elburz Dağı'dır. Tuna, Kuban ve Terek Nehirleri buradadır ve 40 büyük nehir vardır. 1070 şehrin 700 tanesi büyük şehirdir. Çin seddinden başlar, Kuzey Horasan, Azerbaycan, Rumiye-i Kübra ve Endülüs'e kadar uzanır. Eski hakimler İstanbul'u bu iklimde sayar ama kendisine göre İstanbul, "*arz-ı beledi olarak beşinci iklimin sonundadır*" (10/2, s.593).

Yedinci iklim, doğu-batı uzunluğu 2206 fersah, kuzey-güney yönünde eni 140 fersaktır. 10 büyük dağ ve 40 büyük nehir vardır. Nehirlerin en büyüğü İdil (Volga) Nehri'dir. Çin Seddi sonunda Türk ülkesinden başlar, Asya'nın kuzeyinde Moğol, Kıpçak, Tatar, Kırım, Kazak ülkelerinden devam eder ve Avrupa'nın kuzeyinde Leh, Çek, İsveç ve Flemenk ülkelerine kadar devam eder.

Tablo 2: Evliya Çelebi'ye göre iklimlerin yayıldığı alanların boyutları, dağ, nehir, şehir sayıları ve bazı şehirler

İklim Bölgesi	Boyu/Eni (1 fersah yaklaşık 5,7 km)	Büyük Dağ Sayısı	Büyük Nehir Sayısı	Şehir Sayısı	Yayıldığı Alan ve Bazı Şehirler
VII. İklim	Doğudan batıya boyu 2206 ve eni 140 fersah	10	40 (En büyüğü İdil Nehri)	1000 Şehir	Yecue Seddi (Çin Seddi) sonunda Türk Ülkesinden başlar, çoğu Fağfur (Çin) Vilayeti'nde, Moğol, Moskov, Deşt-i Kıpçak, Tatar, Kırım, Kazak, Leh, Çek, İsveç, Flemenk
VI. İklim	Boyu 2380 ve eni 90 fersah	11 (En yükseği Dağıstan yakınında Elburz Dağı)	40 (Tuna Nehri, Kuban Nehri, Terek Nehri buradadır)	1070 şehir, 700'ü Büyük Şehir	Yecü ve Mecü Seddinden başlar, Kuzey Horasan, Azerbaycan, Ermen, Ahlat, Rumiye-i Kübra ve Endülüs'te karar eder. Eski hakimler İstanbul'u bu iklim bölgesinde yazmışlardır ama aslında arz-ı beledi olarak beşinci iklimin sonundadır.
V. İklim	Boyu 2250 fersah, ve eni 102 fersah	30	15	1040 şehir, 700'ü Büyük Şehir	Çin, Hitâ, Hoten, Horasan'dan bazı şehirler, Harezmi, Ermeniyeye, Buhara, Semerkand, Hocend, Taşkent, Kirman, Karaman'dan Antalya'ya, oradan Akdeniz'i geçip, Budin, Estergon, Zigetvar, Kanije, Belgrad, Almanya kıyılarında son bulur.
IV. İklim	Boyu 2700 fersah, eni 102 fersah	25	22	Toplam (...) Şehir*	Horasan, Semerkand, Belh, Buhara, Herat, Rey, Kum, İsfahan, Hamedan, Nişabur, Nihavend, Hilvan, Nusaybin, Musul, Rakka, Urfa, Birecik, Malatya, Halep, Kayseri, Antakya, Trablusşam, Adana, Tarsus, Mamuriye (Anamur), Silifke, Kıbrıs, Girit, Korsika, Portakal (Portekiz), İspanya, Ceneviz, Fransa kıyıları
III. İklim	Boyu 2925 fersah, eni 90 fersah	33	22 (Nil en büyüğü ve buradaki bütün nehirler Nil'den ayrılır)	3000 Şehir, 200'ü Büyük Şehir	Başlangıcı Çin'in kuzeyinde, Sind Ülkesinde, Hindistan ve Kandahar, Mughan, Kâbil, Sistan, Kirman, Şiraz, Nişabur, Irak, Kufe, Bağdat, Basra, Şam, Hama, Humus, Sur, Akka, Gazze, Beytül Mukaddes, Mısır'ı alt taraftan kesip, Dimyat, Reşit, İskenderiyye, Fustat, Trablus, Tunus, Cezayir, Tanca, Fas, Merankeş, Endülüs ve Kurtuba
II. İklim	Doğudan batıya 2400 fersah ve eni 136 fersah	27	27	2000 Şehir, 50'si Büyük Şehir	Hind, Sind ülkesinden başlar, Basra, Cezire-i Arap, Hicaz, Mekke, Medine, Kızıldeniz üzerinden Mağrip toprağına, Berber ülkesine ve Afrika'dan Mağrip Denizi'ne ulaşır.
I. İklim	Boyu 1250 fersah, eni 190 fersah	20	30	1000 Şehir, 50'si Büyük Şehir	Sind sahilleri, Habeş Ülkesi, Yemen, Yemen San'ası, Umman, Aden, Hadramut, Fas, Merakeş, Sudan.

* IV. İklimde şehir sayısını belirtmemiştir (10/2, s.596)

Yedi ana iklimin (ve dolayısıyla iklim bölgesinin) haricinde ana iklimlere bağlı tali iklim tipleri de vardır. Bunlar da “örfi” olarak isimlendirilir. Örfi iklim, ana iklim bölgesinin genel özelliklerinin içerisindeki yerel farklılıkları belirtmek için kullanılır. Mesela Tebriz için “Dördüncü hakiki iklimdendir ve onsekizinci örfi iklimdendir. Bundan dolayı havası ılımandır” (2/1, s.290). Veya Kayseri için

EVLİYA ÇELEBİ’NİN (17. YÜZYIL) “İKLİM” ANLAYIŞI VE SEYAHATNAME’DE BELDELERİN İKLİMİ

“*Batlamyus’a göre bu şehir gerçek iklimin üçüncüsünde ve örfi iklimin on yedincisinin ortasında bulunmuştur*” (3/ 1, s.241) gibi.

Herhangi bir belde anlatılırken iklim bölgelerinin iklimsel özellikleri ile ilgili bilgilere yer yer rastlanır. Mesela, Antakya için “*üçüncü iklimin ortasında olduğundan suyu ve havası tatlı ve yumuşak olup...*” (3/1, s.74) şeklindeki ifade, Antakya’nın ılıman bir iklime sahip olduğunu gösterir.

Aşağıda, bazı beldelerin hangi iklim bölgesinde olduğuna dair bilgiler sıralanmıştır:

Medine 2. iklimde (9/2, s.723), Kudüs (9/2, s.557) ve Şam, 3. iklimde (9/2, s. 599), Gelibolu “*üçüncü iklimin ortasında...*” (5/2, s.429) yer alır.

Bitlis’in iklimi için “*On sekizinci örfi iklimdendir ama han sözüne göre üçüncü gerçek iklimin ortasından batı tarafa meyillidir, enlemi (---) (---) ve en uzun günü (---) saat ve derecedir ve karanlık ve uzun gecesi de yine öyledir*” şeklinde bazı değerleri boş bırakarak yazar (4/1, s.137).

Van’ın iklimi, “*Sonsuz hayat veren havası: Bu Van’ın suyu ve havası çok tatlıdır. Yavaş esen rüzgârı bu şehre mahsus olduğundan küçük büyük bütün insanları düzgün yapılı, sağlıklı, sağlam bünyeli, dev elli olur. Kışının orta derece soğuklukta olduğundan yazı kışı güzeldir.*”

Beldenin iklimi: Ali Kuşçu’ya göre Van Şehri on sekizinci örfi iklimdendir. Bitlis Hanı’na göre gerçek iklimin üçüncüsünün ortasında batıya meyillidir” (4/1, s. 269).

Mısır, “*Üçüncü iklimin ortasındadır. Arz-ı beledi 27 ve 30 dakika, uzun günü 14 saat, 13 derece ve 45 dakika olur. Sıcak vilâyettir*” (10/2, s.597).

Tekirdağ’ın iklimi “*4. iklim*” dir (8/2, s.756).

Adana, “*4. iklimin ortasıdır. Uzun günü 14,5’tur. Vasatî arzı 36 derece ve 22 dakikadır*” (9/1, s. 363).

Sivas, “*dördüncü gerçek iklimde ve on dördüncü örfi iklimde*” dir (3/1, s.275).

Urfa “*Gerçek dördüncü iklimde olup örfi iklimin on yedincisinde bulunmuştur*” (3/1, s.206).

Arnavutluk'ta kendisinin "*Arnavutluk Belgradı*" dediği, bugün Berat olarak bilinen ve Arnavutluk'un orta kesimlerinde yer alan şehrin (8/2, s.674) ve yine Arnavutluk'taki Elbasan şehrinin iklimlerinin 4. iklim olduğunu belirtir (8/2, s.699).

Kütahya, "*Ve bu eyalet 4. iklimdedir*" (9/1, s.28).

Kemah, "*dördüncü iklimden olduğundan havası ılımandır*" (2/2, s.453).

Tokat, "*Hakîm Batlimus'a göre, bu Tokat şehri gerçek beşinci iklimdedir. Ve on yedinci örfî iklimde bulunmuştur*" (5/1, s.102).

Trabzon, "*beşinci iklimde olduğundan, kışı olmaz, gayet yumuşaktır ve gayet ılımandır*" (2/1, s.114).

Bayburt, "*beşinci iklimin ortasında olduğundan suyu ve havasının tatlılığından yer yer güzelleri övülmüştür*" (2/2, s.402).

Belgrad, "*beşinci iklimde bulunup, uzun gündüzü 15,5 saat, 9 derece ve 2 dakikadır. Karanlık ve uzun geceleri yine öyledir*" (5/2, s.516).

Konya, "*5. hakiki iklimin ortasında olup yazı ve kışı ortadır. Ancak 17. örfî iklimdedir, demişler*" (3/1, s.31-32).

Bingöl yaylaları için "*beşinci iklimin ortasında*" olduğunu yazar (3/1, s.321).

İzmir "*5. iklimdendir*" (9/1, s.109).

Kırım'ın iklimi "*5. iklimdir*" (7/2, s.523 ve s.580).

Budin'in iklimi, "*Eflâtun-i İlâhî sözüne göre Budin Şehri beşinci iklimin sonunda bulunup arz-ı beledi (---) ve uzun günü 16,5 saat 9 derece ve 5 dakikadır. Karanlık gecesi de böyledir*" (6/1, s. 331).

Bulgaristan'da Varna civarındaki Podyahiçse Kalesi'nden bahsederken "*Bahçesinin haddi sınırı yoktur ve bütün meyveler olur. Ancak, hurma, incir, zeytin, limon, turuncu ve narı olmaz. Zira kış mekânıdır ki 6. iklimin ortasında bulunmuştur*" (5/1, s.189) der.

Hollanda'nın ikliminin "*6. iklimin sonunda*" olduğunu yazar (6/2, s.484).

EVLIYA ÇELEBİ'NİN (17. YÜZYIL) "İKLİM" ANLAYIŞI VE SEYAHATNAME'DE BELDELERİN İKLİMİ

Moskova iklimi, "7. İklim" dir (6/1, s.156).

İsveç'in 7. iklimin sonunda olduğunu belirtir ve "uzun gündüzü ve karanlık gecesi 18,5 saat, 1. derece ve 2. dakikadır" der (6/2, s.482).

Uğradığı yerlerin iklimini anlatırken sık sık yaptığı gibi anekdotlara ve abartılara başvurur.

Erzurum'un soğuşunu tarif ederken (2/1, s.246), Erzurum'dan geldiğini söyleyen bir dervişe:

-*"Orada (Erzurum'da) yaz olduğuna rast geldin mi, derler. Derviş der:*

-Vallahi 11 ay 29 gün sakin oldum (kaldım-oturduğum), bütün halkı yaz gelir derler, amma görmedim, der" şeklindeki bir "darb-ı mesel"den bahseder. Bu ifade ile Erzurum'da kışların çok uzun sürdüğü vurgulanır. Ayrıca, kışların çok şiddetli geçtiği konusunu ise şöyle vurgular:

"Hatta bir kere bir kedi bir damdan bir dama atlarken aralıkta donup kalır. Sekiz aydan sonra bahar gelince, anılan kedinin donu çözülüp mirnav deyip yere düşer. Bu da latife olarak anlatılan bir darb-ı meseldir" (2/1, s.246).

Mesela Bolu Gerede'nin soğuşunun Erzurum'a denk oluşunun meşhur olduğunu yazar, "halk arasında soğuk anılsa 'Erzurum soğuşu beni Gerede'de bulun demiş' diye atasözü olmuş derler" (2/1, s.203).

Göllerin iklimi ılımanlaştırmasıyla ilgili olarak, İran Azerbaycanı'nda Rumiye Kalesi'nden bahsederken "bu kalenin güney ve doğu tarafı bir tuzlu göldür ki keskin zehirdir. Bu kale göle yakın olduğundan havası ılımandır ki kışın ve yazın sebzeleri eksik değildir. Kış mevsiminde kar yağar ama tez kalkar" der. Ayrıca sebep-sonuç ilişkisi içerisinde kış-yaz sebzelerin bolluğunu, gölün iklimi ılımanlaştırıcı etkisine bağlar (4/1, s.407).

Akarsuların iklimi ılımanlaştırması ile ilgili olarak, Amasya ziyaretinde "büyük nehir kenarına kurulduğundan havası o kadar mutedildir ki, kışı katı olmayıp ılımandır" diyerek Amasya'nın beşinci iklimde bulunduğunu yazar (2/1, s.220).

Gezdiği yerlerin iklimi ile ilgili bazı bilgileri de orayla ilgili yazdıklarından dolaylı olarak anlaşılır. Azak Denizi ve Don Nehri'nin 5-

8 ay süreyle sularının donması ve buzlarda açılan deliklerden balık avlanmasından burada kışların çok sert geçtiği anlaşılır (7/2, s.765).

Muş-Malazgirt'ten bahsederken olduğu gibi "*kaz yumurtası büyüklüğünde dolu yağması*", meteorolojik kaynaklı, afet boyutundaki hava olayları hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlar (Alptekin, 2005, s.177).

Şam yakınlarındaki yüksek bir dağdan her gün deve yükleriyle kar getirilip Şam sularına katıldığını ve içme sularının serinletildiğini yazar. Bu dağın üzerindeki kalıcı karların varlığına "*yeryüzü yaratılalı beri nice bin yıllık karı yaz kış mevcuttur*" diyerek atıfta bulunur (9/2, s. 601).

Girit seyahatinde iklimin bazı mevsimlerde çok kurak geçtiğini buradaki evlerde bulunan kuyu ve sarnıçların bolluğundan anlarız. Evliya Çelebi burada yaşayan insanların uzun süren kurak mevsimi atlatabilmek için kuyu sularından ve sarnıçlardan faydalandığını, hemen her evde birer, ikişer hatta üçer su kuyusu olduğunu yazmıştır. Ayrıca dam ve çatılara yağın yağmur sularının evlerin içindeki sarnıçlara akıtıldığını, böylece "*sarnıçlar ağzına kadar tatlı su ile dolduğundan kafirler asla suya zorluk ve hasret çekmezler*" (8/2, s.498), "*yağmur suyundan bir damla boşa gitmeyip, hepsi su sarnıçlarına akar ki 40 yıllık suyun birikmesi mümkündür*" (8/2, s.515) diyerek buranın ikliminin belli dönemlerde yağışlı, belli dönemlerde şiddetli kurak olduğunu yani Akdeniz iklimini ve yağış rejimini de dolaylı olarak anlatmış olur. Aynı şekilde Manisa Gördes için "*Yağmur suyunun bir damlasının boşa gitmemesi için su sarnıçları vardır ki...*" (9/1, s.66) ve Ege adalarını anlatırken "*her evde su sarnıçları vardır*" (9/1, s. 282) demesi, buraların iklimlerinde de yaz kuraklıklarının ne kadar önemli olduğunu ve insanların yağışlı geçen kış aylarında yağmur sularını sarnıçlarda biriktirip, yaz aylarında kullanmak suretiyle kuraklığın olumsuzluklarını atlatabildiklerini anlatmaktadır.

Daha çok yarıkurak iklim bölgelerinde görülen "yağmur duası" ritüeline (İstanbul'daki Gül Camii'ni tanıtırken olduğu gibi "*Bazı zamanlar bu camiide yağmur duasına çıkarlar. Duaların kabul edildiği bir yerdir*" (1/1, s.184) şeklinde) Seyahatname'nin bir çok yerinde rastlanır.

Okmeydanı mesire alanında “yağmur duası” için kullanılan mermer bir minberden bahseder (1/2, s. 446).

Kayseri’deki mesire yerlerinden olan Namazgâh Mesire Yeri’nde yağmur duasına çıktığını belirtir (3/1, s. 245). Yağmur duasının yapılması, ilgili yerlerin yarıkurak iklime sahip olduğunun göstergesidir.

Seyahatname’de yerel rüzgârlar hakkında da bilgi verilir. Mesela, Konya’nın yerel rüzgârları şöyle ifade edilir: “*Bu şehrin saba rüzgârı, nesim rüzgârı ve tatlı havası gayet meşhur ve herkesçe beğenilir*” (3/1, s.31-32). Fakat Konya’da daha çok bilinen ismiyle “gedâvet rüzgârı”ndan bahsedilmemiştir.

Mısır’daki rüzgârlar hakkında geniş bilgi verilir: “*Milisi derler bir rüzgâr vardır, Anadolu’da ona lodos derler. Gerçi sıcak eser ama suları buz parçası eder. Bir rüzgâra da mezkeb derler, halkı sersem eder, yerlerdeki tozu kaldırıp Mısır’ı toz içinde bırakıp halkı rüsvay eder*” (10/2, s.563-564). Ayrıca lodos ve poyrazın Mısır’a gerek hacı taşıyan ve gerekse baharat taşıyan gemiler için öneminden bahsedilir.

Mısır’daki Hamsin rüzgarları hakkında “*Hamâsîn dedikleri o günlerdir ki...*” diye başlayarak hamsin rüzgarının estiği 50 gün boyunca halkın çok zor günler geçirdiğini, özellikle çocukların ve yaşlıların bu havalardan olumsuz olarak çok etkilendiği belirtilir. Hamsin’in estiği günlerde Anadolu’da bahar mevsimi olduğu şöyle ifade edilir: “*Mısır’ın bu uğursuz günleri Anadolu’nun cennet gibi ve ferahlı olduğu bahar mevsimi günleridir ama, Mısır’da cehennem günleridir. Ve Ariş’ten beri Mısır tarafına saba yeli ve nesim rüzgârı esmez, ama sam yeli de esmez*” (10/2, s.565).

3. SONUÇ

Kültürümüzde önemli bir yere sahip olan Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde 17. yüzyılda özellikle Osmanlı Devleti’nin hakim olduğu alanlarda tarihî, kültürel, dil, din, mimari, etnik yapı ve coğrafyaya ait önemli bilgilere rastlamak mümkündür.

Evliya Çelebi, gördüğü bir rüya üzerine seyahata başladı ve gezip gördüğü yerleri kendine mahsusus üslubu ile yazıya döktü. Böylece 10 ciltlik seyahatname’si ortaya çıktı.

Anadolu'nun nerdeyse tamamını gezen Evliya Çelebi, ayrıca bugünkü, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Yunanistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya, Avusturya, Macaristan, Arnavutluk, Kırım, Suriye, İran, Mısır, Sudan, Habeşistan, Cibuti ve Kenya gibi bir çok ülkeyi gezdi.

Gezip gördüğü ülkeler hakkında verdiği birçok önemli bilgilerin günümüze aktarılmasında çok önemli bir rol oynar. Bu bilgilerin içinde coğrafi bilgiler önemli bir yer tutar. Ülkeler hakkında verdiği fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya bilgilerini kendi çağının gereği olarak, tasvirî bir anlatım biçimiyle anlatır.

Coğrafi bilgiler içinde iklimle ilgili olanlar ilgi çekicidir. Dünya birinci, ikinci, üçüncü vs gibi 7 iklim bölgesine ayrılmıştır. Ama Seyahatname'de yeryüzünün 7 iklim bölgesine ayrılması, bilinen bir iklim tasnifinden ziyade, esas itibarıyla dünyanın Bölgesel Coğrafya anlamında bir bölümlendirilmesidir. Dağların, ülkelerin ve beldelerin kaçınıcı iklim bölgesinde yer aldığı belirtilmesi, aslında onların enlemsel olarak dünya üzerindeki konumunun belirlenmesi amacıyla. Çünkü, herhangi bir beldenin hangi iklim bölgesinde olduğunu ifade ettikten sonra, çoğu zaman hemen arkasından oranın enlemi, uzun günü ve gecesi, saat ve derece olarak belirtilmek suretiyle bir çeşit matematiksel konum tarifi yapılır.

Seyahatnamede, her iklim bölgesinin eni ve boyunun kaç fersah geldiği ile başlangıç ve bitiş enlemiyle, bu enlemlerin uzun günleri, iklim bölgesinin ortasının enlemi ve ortasının en uzun gün süresi de belirtilmiştir.

Ayrıca her iklim bölgesinin içerisinde yer alan dağ sayısı, nehir ve şehir sayıları belirtilmiş, bunların en büyüklerine vurgu yapıp örnekler verilmiştir. Mesela, üçüncü iklim bölgesi, doğu batı doğrultusunda 2925 fersah olarak en uzun bölgedir ve 3000 şehir ile en fazla şehir sayısı bu bölge için verilmiştir. Üstelik bunun 200 tanesi büyük şehirdir. 22 tane büyük nehir vardır ve en büyüğü Nil'dir. Kandahar, Kabil, Şiraz, Nişabur, Bağdat, Basra, Şam, Hama, Humus, Beytül Mukaddes, Dimyat, İskenderiye, Endülüs, Kurtuba gibi şehirler üçüncü iklimdedir.

EVLIYA ÇELEBİ’NİN (17. YÜZYIL) “İKLİM” ANLAYIŞI VE SEYAHATNAME’DE BELDELERİN İKLİMİ

Her iklim bölgesinin iklimsel özellikleri hakkında doğrudan bilgilere, beldelerden bahsedilirken yer yer değinilen *havasından* ulaşmak mümkündür. Mesela Van için, “*Sonsuz hayat veren havası:*” şeklindeki başlığın sonu, “*Kışının orta derece soğuklukta olduğundan yazı kışı güzeldir*” diyerek bitirilir (4/1, s. 269).

İklimlerin özellikleri anlatılırken sık sık anekdot ve abartılara da başvurulur. Bilinen en ünlü anekdot, mizahi bir dille Erzurum’da soğğun şiddetinden bahsettiği “*kışın bir kedinin damdan dama atlarken havada donduğu*” olayıdır (2/1, s.246).

İklimsel özelliklere dolaylı bilgilerden ulaşmak da mümkündür. Mesela, Evliya Çelebi’nin Ege Adaları ve Batı Anadolu seyahatinde her evde rastladığı sarnıçların varlığı kışı yağışlı geçen, ama yazın uzun bir kuraklık yaşanan beldelerin özelliğidir. Ayrıca yer yer bahsettiği “*yağmur duası*”, yarı kurak iklimlere ait bir ritüeldir.

Bazen de “*kaz yumurtası büyüklüğünde yağın dolu*” meteorolojik kaynaklı afetleri gösterir (Alptekin, 2005, s.177).

Beldelerde esen yerel rüzgarlardan da bahseden Evliya Çelebi’ye göre Konya’nın “*saba rüzgârı, nesim rüzgârı ve tatlı havası gayet meşhur ve herkesçe beğenilir*” (3/1, s.31-32). Ayrıca Mısır’da esen “*milisi, mezkeb ve hamâsîn*” rüzgarlarından ve bunların halk üzerindeki etkisinden bahseder (10/2, s.563-564).

KAYNAKÇA

- Aksoy, M. ve İskit, S. (1962). Evliya Çelebi Seyyahatnamesinden En Güzel Seçmeler, s.7-8, İskit Yayınevi, İstanbul.
- Alptekin, A. B. (2005). Evliya Çelebi Seyyahatnamesinden Seçmeler, Ankara.
- Atsız, (1971). Evliya Çelebi Seyyahatnamesi’nden Seçmeler I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Baykara, T. (2013). “*Seyyahlar (Gezginler), Yeni yerler görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerin Haber-alma Görevlisi mi? Gözlemler Düşünceler*” Türk Yurdu, Cilt 33, Sayı 310, s.32-37, Ankara.

- Baysun, H. C. (1988). "Evliya Çelebi" maddesi, İslam Ansiklopedisi, 4. Cilt, M.E.Basımevi, İstanbul.
- Buldur, A. D. (2015). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Coğrafya"*, Türk Kültüründe Coğrafya I, (Ed. A. Meydan ve T. Çetin), s.121-164, Pegem Akademi, Ankara.
- Çelik Şavk, Ü. (2011). Sorularla Evliya Çelebi, Hacettepe Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enst., Ankara.
- Danışman, Z. (Sadeleştiren), (1969). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yaylacık Matbaası, İstanbul.
- Eren, M. (1960). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma, s.1, İstanbul.
- Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. (2012). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmadan)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İlgürel, M. (1995). "Evliya Çelebi" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, s.529-533, İstanbul.
- Parmaksızoğlu, İ. (1968). "Evliya Çelebi" maddesi, Türk Ansiklopedisi, Cilt XVI, s.36-38, M.E.Basımevi, Ankara.
- Şengör, A.M. C. (2013). "Evliya Çelebi'nin Paratetis'i Keşfi - Hemşehrim Evliya Çelebi'nin Azîz Hâtrasına", Cumhuriyet Bilim Teknik, 7 Ekim 2011, syf. 10-11, <http://www.bilimbilmek.com/tr/evliya-celebi-nin-paratetis-i-kesfi.html> (15.08.2013).
- Tan, N. (1974). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Folklorik Dizin Denemesi, Ankara.